

УДК 303.446.4

Ярослава Верменич

МАКРО-, МЕЗО-, МІКРОПІДХОДИ В ІСТОРІОГРАФІЧНОМУ АНАЛІЗІ: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПЛЮРАЛІЗМ

Авторка розглядає сучасні концептуальні підходи до історіописання. Увагу приділяє розрізненню макро-, мезо- та мікрорівнів соціального аналізу, особливо історичній регіоналістиці.

Ключові слова: історіографічний аналіз, концептуальний плюралізм, традиція й інновація в історії, локальна історія, макро- й мезорівні історичного пізнання.

Один з парадоксів сучасного світу, поки що недостатньо прояснений, полягає у тому, що на фоні дедалі глибшої уніфікації економічних процесів соціальні й культурні, навпаки, фрагментуються й індивідуалізуються. Це створює доволі пістряву палітру пояснювальних парадигм, у тому числі й у сфері історіографічного аналізу. Можна навіть спостерігати певну циклічність у чергуванні підвищеного інтересу до універсалістських, цивілізаційних підходів, з одного боку, і локальних, мікроісторичних, з другого. Початок ХХ століття під впливом марксизму, веберіанства, ідей О. Шпенглера, ознаменувався пошуком загальних закономірностей у суспільному розвитку; це був час підвищених надій, пов'язаних з різного роду модернізаторськими проектами. Політичні реалії швидко розвіяли ілюзії щодо можливості універсальних пояснювальних схем, реакцією на них стало замикання істориків у межах національних історій і вузько витлумаченої (приміром, у “краєзнавчому” ключі) локалістики. На початку ХХІ століття почався новий цикл інтересу до макроісторичних моделей (зокрема, у вигляді “нової інтернаціональної” універсальної, постколоніальної історій. Але це не повернення до тих моделей загальної історії, які вкладалися у схеми “Захід – Схід”, “ядро – периферія”, “варварство – цивілізація”. Йдеться про пошук принципово нових пояснювальних схем – з акцентом на “розривах” і “перепадах” у міждержавній та регіональній взаємодії, міграціях і флуктуаціях, культурному трансфері технологій та ідей. Інколи цей напрям загальної історії визначають як “науково-гуманітарний” (scientific cultural) [1, с. 139–153].

Водночас початок ХХІ століття ознаменувався значним розширенням предметних полів локальної і особливо регіональної історії. На відміну від глобальної історії, де науковий інтерес формується, як правило, “згори”, тут “мостові гіпотези” вибудовуються переважно у напрямі “знизу догори”, причому у фокусі уваги опиняються невеликі соціуми і малопримітні на перший погляд персонажі. Мікроісторія упродовж кількох десятиліть набула статусу оформленого наукового напрямку, а регіональна історія посилено відшукує свою нішу на мезорівні, у просторі між національним і локальним. Показово, що утвердження в історієписанні “постнекласичної” наукової парадигми виявилось сполучним із повагою до традиції і орієнтацією на плюралізм та толерантність у ставленні до інакшості.

Чим можна пояснити той факт, що дискурс Модерну, з яким в історіографії пов'язувалися надії на об'єктивність, сьогодні визнається науково й морально застарілим? Політологи у своїх поясненнях цього факту виходять з констатації втрати націями-державами політичної легітимності у сфері напрацювання сакральних цінностей для сучасних суспільств. У структуруванні політичного простору дедалі активнішими гравцями виявляють себе як корпорації, горизонтальні мережі, так і локальні співтовариства. А це означає, що “мостові переходи” між різними рівнями соціального аналізу повинні вибудовуватися у різних напрямках, з обов'язковим врахуванням проміжних шаблів.

Зміни у світовій практиці історієписання на рубежі тисячоліть виявилися, отже, настільки значними, що історики знов, як і на початку 90-х, на повний голос заговорили про “історіографічну революцію”, “герменевтичний”, “дескриптивний”, “прагматичний”,

“інтерпретативний”, навіть “постнекласичний” повороти. І хоч при цьому постійно лунають застереження щодо недоцільності “захоплення епістемологічними дебатами”, очевидно, що у ході полеміки “новаторів” і “традиціоналістів” вимальовуються нові обриси системи історичного знання, в якій соціокультурні чинники виразно тіснять політичні, а інформаційна складова дістає прояв у застосуванні синергетичного, мережевого та інших новітніх підходів. Саме в руслі полідисциплінарного методологічного синтезу складається нова парадигма іншої, новітньої соціальної історії, що передбачає дослідження усіх сфер життя людей минулого у їхній структурній єдності і у фокусі перетину соціальних зв’язків й культурно-історичних традицій.

Якщо спробувати бодай у загальних рисах охарактеризувати домінуючу тенденцію в осмисленні реалій людського буття, то говорити доведеться насамперед про зрушення від макро- до мікрорівня соціального аналізу. Відома російська дослідниця діалектики глобального і локального в історіографічному пошуку Л. Рєпіна вбачає відмінність двох останніх етапів “історіографічної революції” у тому, що на першому відбувається зміщення дослідницького інтересу від макро- до мікроаналізу, від глобального до індивідуального; тут домінує тенденція до вивчення ситуацій, обмежених у часі й просторі. Другий етап – цілком у параметрах діалектичної логіки – позначений інтенсивними пошуками інтегральної, синтетичної дослідницької моделі, побудованої на принципах взаємодоповнюваності мікро- й макроісторичних підходів як у теоретико-методологічному, так і в практичному плані [2, с. 9–10].

Сутність двоєдиного процесу, про який тут йдеться (бо чіткої межі між названими двома етапами немає) полягає у такому синтезі макро- й мікропідходів в історіографічному аналізі, де другим відводиться вже не ілюстративна, а цілком самостійна і навіть провідна роль. У цьому зв’язку можна констатувати завершення “єри ілюстративності” в історієписанні, коли вартість історичної праці вимірювалася кількістю “прикладів”, які мали підтверджувати апріорні тези. Звідси те “передчуття революції” у джерелознавстві, яке констатують фахівці на багатьох міжнародних конференціях. Не лише неймовірні темпи зростання обсягів інформаційних ресурсів історика, але й – не меншою мірою – відчутна потреба у переосмисленні звичних, базованих на кількісно-ерудитських підходах, методів ретроспективної аналітики, зумовили появу нових моделей репрезентації минулого в його локальних проявах.

Відходять у минуле “метанаративні стилі” з органічно притаманним їм європоцентризмом, натомість дослідницька увага зміщується на рівень узагальнень, співмірний із запитами конкретної людини у просторово обмежених ареалах. “Поворот від універсальності до локальності й моментальності” пояснюється, за висновками політологів, не стільки “контекстуальністю прозріння”, скільки невиправданими надіями на можливість “загального ошасливлення”. “Абсолютам прийшов кінець”, а це спричиняє відхід від стандартів, потяг до оригінального [3, с. 41–46].

Окрім “потягу до оригінального” у цих переорієнтаціях виразно спостерігається і відхід від “елітного” убік “маргінального” – як наслідок соціальних зрушень другої половини ХХ століття. У поле зору істориків потрапили сюжети, які раніше вважалися прерогативою антропологічних досліджень. Демократичний напрям досліджень, що з’явився в кінці 1970-х у Великій Британії із брендом “History workshop”, дав могутній поштовх дослідженню “історії повсякденності” в усьому світі. Нове дихання дістала усна історія (Oral History), яку ріднить із мікроісторією підвищений інтерес до “маленької людини”. Оскільки і традиційні напрями історичних досліджень (наратологія, соціальна історія тощо) не збиралися здавати свої позиції, історична наука, за оцінкою хорватської дослідниці М. Гросс, “стала історією переоцінок і суперечок, відображення яких тією чи іншою мірою і з різним ступенем інтенсивності присутні в історіографії кожної країни й соціуму” [4, с. 105].

Україна не стоїть осторонь історіографічних дискусій, хоч доводиться визнати, що теорія історії у її вітчизняному варіанті багато в чому не “дотягує” до зарубіжних зразків. Для дослідників, що працюють у сфері місцевої історії, кінець ХХ і початок ХХІ ст.

виявилися часом напружених пошуків нових моделей осмислення співвідношення цілого й частини, центру й периферії, регіонального й локального. Традиційні уявлення про рамки краєзнавства як найбільш прийнятного масштабу узагальнення явищ місцевої історії розхитувалися в міру того, як зростав інтерес до історичного регіоназнавства, нової локальної історії, оновленої урбаністики, мікроісторії тощо. З'явилася потреба у вибудові певної ієрархії наукових знань про простір і територію, про співвідношення глобального, регіонального, локального у розвитку людства. А це означає, що ті описові підходи, на яких базувалися наукові знання про простір упродовж XIX і першої половини XX ст., дедалі більше поступатимуться місцем теоретичним і методологічним.

На відміну від 70-х – 80-х рр. минулого століття – часу майже безальтернативного торжества соціальних підходів в історіографії, сьогодні фокус наукового інтересу виразно перемістився у соціокультурну площину, пов'язану із поширенням у просторі історизації методів культурної антропології, соціальної психології, аксіології і підвищенням інтересом до історії ментальностей та ідентичностей. Значною мірою це зумовлене труднощами осмислення трагічного досвіду бурхливого й суперечливого XX століття.

Сутність нового повороту в процесі історичного пізнання, яка вкладається у формули “нової інтелектуальної” чи “нової культурно-інтелектуальної історії”, полягає у конструюванні загального підходу до історії як до історії розуміння минулого. Т. зв. проблемно-тематична історіографія, інструментальна за своїми основними функціями, поступається місцем поглибленому аналізу колективних уявлень, відбитих у збережених текстах, і на цій основі – дослідженню загального контексту епохи з притаманною їй системою цінностей. На такій основі вибудовується каркас оновленої історії історичної культури з пропонованими нею інтерпретаційними моделями, способами передачі інформації, прийомами наукознавчого аналізу тощо. Зрозуміло, що такі підходи потребують у першу чергу інтенсивного мікроаналізу текстів і контекстів, послідовного людиноцентризму, чіткого визначення критеріїв достовірності.

На противагу “історії згори”, яка зосереджувалася на “подіях, фактах, біографіях”, “нова” історія не обмежує себе ані тематичними, ані просторовими рамками. Її цікавлять найрізноманітніші прояви людської діяльності у різних соціумах, при цьому завдання їхньої історичної реконструкції співвідносяться із налаштованістю на поліваріантність підходів і міждисциплінарність. Інтерес до історії місць при цьому часто виступає фоном для відтворення ментальностей, ідентичностей, поліетнічності й полікультурності.

Ще частіше у таких “нових” підходах територія виступає не як фон, а як рамка чи смислоутворююча сутність. У контексті проблем “центр-периферія” превалює зосередження дослідницької уваги на об'єктах, що лежать поза владним полем або на нижчому, периферійному рівні узагальнення.

Здається, що нині саме на шляху відмови від пріоритету “подієвості” відкриваються нові можливості, пов'язані насамперед із значним переосмисленням співвідношення цілого і частини, глобального і локального. Перенесення дослідницької уваги до історіографічних явищ регіоналізму і локалізму на рубежі тисячоліть не було випадковістю – до цього спонукувала логіка розвитку глобалізаційних процесів і той вплив, який вони справляли на всю систему геополітичних і центр-периферійних відносин.

Розрізнення макро-, мезо- і мікрорівнів ретроспективного соціального аналізу створює ґрунт для більш чіткої концептуалізації предметних полів історичних субдисциплін – не стільки на основі розмежування “старих” і “нових” підходів, скільки в руслі переосмислення на конкретно-історичному матеріалі проблеми співвідношення часу і простору, загального і особливого. Адже у традиційних підходах мезорівень практично не проглядається.

Нині не тільки локалізовані версії історії, але й узагальнені версії соціологічних побудов уже не можуть існувати поза парадигмальними мезо- підходами. Активно розроблювана соціологами концепція мезорівня стосовно регіону відкриває для соціогуманітаристики не лише шляхи оновлення термінологічного інструментарію, але й нові параметри окреслення предметних полів. Оскільки у мезопросторі створюються

об'єктивні передумови для збереження й розвитку локальних осередків самотутніх культурних явищ і водночас для транскордонних форм співробітництва, саме в рамках регіоналістики створюється найбільш сприятливий ґрунт для дослідження діалектики загального й особливого, зокрема, трансформації окремого в унікальне. “Регіональність (як цілісність) і є та нова якість, яка утворюється у підсумку взаємодії й взаємного доповнення етнокультурних співтовариств (як елементів), що створюють цю цілісність” [5, с. 52–61].

Очевидно, що парадигма мезорівня зможе істотно розширити діапазон досліджень погранич, який у сучасних умовах дістав статус не лише “модного”, але й продуктивного, з виходом на практику транскордонної співпраці, наукового напрямку. У комплексних дослідженнях погранич, які, як правило, здійснюються фахівцями кількох суміжних країн, ареал пограниччя постає у вигляді на стільки реального, скільки “уявленого”, значною мірою символічного соціокультурного простору, який об'єктивно стає полігоном згладжування сформованих історично міждержавних, міжетнічних, міжкультурних відмінностей і пошуку форм діалогічної взаємодії. За сприятливих умов у таких ареалах формується особлива локальна ідентичність, за несприятливих виникає конфлікт нерозуміння. І в тому, і в іншому випадку дослідження погранич кидає виклик усталеній системі бачення центр-периферійних відносин як домінуючих у системі соціального аналізу. Хоч яким потужним є центр, сама наявність кордону і його вплив на процеси переміщення людей, ідей, товарних потоків змушує відмовлятися від спрощеного погляду на проблеми домінування й управління.

Здається, що спеціальний акцент на вивченні кордонів і прикордоння з'явився вчасно – саме тоді, коли і традиційні (антикварні), і осучаснені методи дослідження локальності виразно виявили свою недостатність, а усталена джерельна база – ознаки вичерпаності. Щоб не ходити безліч разів протоптаними стежками, історична наука повинна була, по-перше, виокремити нетипові, з точки зору традиційного історієписання, ареали політичної й соціальної взаємодії держав, етносів, культур, а по-друге, сміливо вийти у суміжні сфери наукового пізнання, вже освоєні антропологами, географами, соціологами, соціальними психологами. Поступово викристалізувалася принципово нова стратегія знання: інший фокус об'єктива не лише варіює розміри й обриси досліджуваного об'єкта, але й видозмінює зміст репрезентації.

Легко спрогнозувати у недалекому майбутньому появу на такому базисі історичної лімології – наукового напрямку, зосередженого на аналізі історичної ролі кордонів у розвитку порубіжних соціумів, дослідженні механізмів взаємодії, взаємопритягання й взаємовідштовхування на міждержавних, міжкультурних, міжрелігійних та інших “стиках”. Це дасть змогу поставити у новий, транскордонний контекст проблему, що є стрижнем сучасної соціогуманітаристики – ставлення до інакшості у різних її проявах. Адже саме від неї залежить температура відносин у людських стосунках, а отже, в кінцевому рахунку, і доля світової цивілізації.

Історична свідомість як рефлексія еволюціонує, отже, від чіткої оціночної визначеності до гетероглосії, і у цьому поміж іншим знаходить прояв демократизація суспільного життя. Глобальне і локальне постають як нові універсалиї, взаємодія яких визначає темпоритм існування сучасної людини. Відмовившись від т. зв. формаційного підходу, більшість істориків переосмислює ту логіку “класичного еволюціоналізму” чи “еволюційного компаративізму”, яка була органічно притаманна епосі Просвітництва. По-новому структурований світ постає як череда біфуркацій, перерв поступовості, а то й занурення у хаос.

Усвідомлення вад краєзнавства як найбільш поширеного способу відтворення найдрібніших деталей місцевої історії покликало до життя нові напрями історичної локалістики і відповідно, нові “проблемні поля” – історичну регіоналістику, нову локальну історію, історію повсякдення, мікроісторію, ментальну географію, соціотопографію тощо. Нові підходи з'явилися і у традиційних сферах історичного знання – урбаністиці, історії розселення і поселень, міграцій тощо.

Особливо плідною для збагачення палітри історіографічних підходів виявилася концепція мезорівня – саме вона дала потужний імпульс розвитку історичної регіоналістики, принаймні на рівні внутрідержавних, “субнаціональних” регіонів. Зосереджуючи увагу на процесах розвитку особливого у конкретному регіональному хронотопі, регіоналістика гостро потребувала методологічного інструментарію, здатного пояснити специфічність історичного буття на цивілізаційних, геополітичних, етнокультурних “стиках”. Концепція мезорівня виявилася саме тією ланкою у системі між макро й мікропідходами, яка пропонує ключ до пояснення мінливості, підвищеного динамізму соціумів, підвладних особливим ритмам циркуляції імпульсів, що йдуть “згори” і реакцій на них “знизу”. За Р. Симоняном, “мезорівень – це місце, де перетинаються вектори соціальних процесів, що відбуваються у координатах “інтерес – диференціація”. Якщо глобалізація – це рух згори донизу, від макро- до мікрорівня, а локалізація – знизу догори, то через мезорівень не тільки здійснюється цей рух, мезорівень перетворює його, адаптуючи глобальні процеси до місцевих умов, допомагаючи локальним “вийти нагору”, “бути почутими”. При цьому перегородки між сегментами не руйнуються, а перетворюються, стають проникними мембранами.

Саме тому регіон, як правило, має більш високу соціокультурну стійкість, ніж адміністративні територіальні утворення. “Регіональний простір акумулює результати етнокультурної взаємодії, що в ньому відбуваються, сприяючи як збереженню, так і послідовному розвитку локальних культур, появі нових форм масової свідомості, у тому числі територіальної ідентичності” [5, с. 53–56].

Час покаже, чи вдасться саме на ґрунті регіоналістики забезпечити ефективну міждисциплінарну співпрацю фахівців. Зрештою, не так вже й важливо, у якому термінологічному співвідношенні перебуватимуть національна, регіональна, локальна історія – головне, щоб вони в сукупності забезпечували достатній базис для моделювання просторових характеристик минулого. А далі можна покласти на спонтанну еволюцію форм і різновидів історичного знання. Адже, як зазначає Т. Попова, “процес дисциплінарного оформлення наукових галузей знання, його інституціоналізація – природно-історичний, в якому неповторно-своєрідне переплетення різних факторів породжує власне обличчя науки разом з його “ім’ям”. Час і активна роль суб’єктів науки – окремого вченого і наукового товариства в цілому – неминуче призведуть до створення нового “образу” історії історичної науки – з її самоназвами, структурними складовими, науковим полем” [6, с. 182].

Важливо ще раз наголосити на тому, що традиція й інновація в історії не протистоять одна одній, а доповнюють одна одну. Специфіка історичного знання у тому й полягає, що у ньому завжди є місце для багатоголосся й поліморфності. Розмірковуючи про те, якою буде історія майбутнього, російський історик С. Карпов припускає, що на зміну цивілізаційному, мікро- і макроісторичному підходу може прийти історія векторна, історія історичних століть різної тривалості, по-різному орієнтована для різних регіонів. І тоді історикам кожної країни доведеться всерйоз замислитися над тим, якими у різні віки були для неї полюси притягання, детермінанти майбутнього розвитку, центри культурної й політичної “ моди”? А можливо, перехід до нової соціальної і нової економічної історії потягне за собою масоване використання технологій математичних і природничих наук, і обличчя історичної науки зміниться докорінно [7, с. 24].

Очевидним є і те, що оскільки нові наукові напрями народжуються на міждисциплінарних “стиках”, дедалі гострішою ставатиме проблема узгодження й диференціації понять, вибудови їхньої ієрархії – як за вертикальною (оціночною), так і за горизонтальною (діахронною) шкалою, а також своєрідного “мета перекладу” понять, що побутують у суміжних дисциплінах. Щоб забезпечити собі простір ефективного наукового пошуку, історична локалістика має активно розвивати підходи, що їх пропонують філософи, культурологи, етнологи, політологи, лінгвісти. У філософських розробках для неї найбільш цікавою може бути проблема цілісності й системності, у культурологічних – сумісності/несумісності у розмаїтті, у етнологічних ставлення до інакшості, політологічних – конфліктності й ризиків, у лінгвістичних – регіолектів тощо. Актуальними для неї є і

завдання визначення меж – як наукового напрямку в цілому, так і його складників. Саме поняття “локал”, про концептуалізацію якого нині говорити зарано, набуде чітких обрисів лише тоді, коли буде органічно вбудоване у розгалужену систему територіально-просторових термінів.

Дослідження мереж соціальної взаємодії в часі й просторі – це саме те, що здатне забезпечити новизну інтелектуальних пошуків у сфері локальних соціальних систем. Їхню продуктивність забезпечують дедалі помітніші зрушення у царині історичної епістемології, які руйнують моделі протиставлень і розширюють простір аналітики багатоваріантних взаємовпливів. Відхід від крайнощів бінарного мислення стимулює появу нових напрямів наукового пошуку, нових джерельних “резервів”, нових методик компаративного аналізу. Єднальні ланки між “мікро” й “макро” вибудовуються спонтанно в міру переходу від “казусів” до контекстів і освоєння істориками прийомів міждисциплінарного методологічного синтезу. І хоч поки що теорія історії не належить до числа пріоритетних сфер вітчизняного наукового пошуку, ситуація не може не змінитися. Нові пізнавальні повороти і надалі стимулюватимуть інтерес до конкретики й частковостей, бо такою є логіка розвитку критичного мислення.

Отже, не варто боятися “поворотів” та “інтелектуальних вибухів”. Як і все у цьому світі, історичне мислення позначене, за формулою А. Тойнбі, “мерехтінням відносності”. Будемо сподіватися, що ХХІ століття виявиться не випробувальним полігоном для нових видів зброї, а полем діалогу ідей, інтелектуальних традицій, дискурсивних практик.

Список використаних джерел

1. *Ионов И. Н.* Глобальная история и изучение прошлого России / И. Ионов // *Общественные науки и современность*. – 2011. – № 5. – С. 139–153.
2. *Репина Л.* Между локальным и глобальным: поиски интегративных подходов / Л. Репина // *Региональна історія України*. – Вип. 5. – К., 2011. – С. 9–10.
3. *Юрій М. Ф., Павлюк В. І.* Політична антропологія. – К., 2008.
4. *Гросс М.* Основные тенденции развития западной историографии в последней четверти XX – начале XXI столетия / М. Гросс // *Общественные науки и современность*. – 2011. – № 4. – С. 105.
5. *Симолян Р. Х.* Концепция мезоуровня применительно к региону / Р. Симолян // *Социс*. – 2010. – № 5. – С. 52–61.
6. *Попова Т. Н.* Историография в лицах, проблемах, дисциплинах. Из истории Новороссийского университета / Т. Попова. – Одесса, 2007.
7. *Карпов С. И.* Историческая наука на современном этапе: состояние и перспективы развития / С. Карпов // *Новая и новейшая история*. – 2009. – № 5. – С. 24.

Ярослава Верменич

МАКРО-, МЕЗО-, МИКРОПОДХОДЫ В ИСТОРИОГРАФИЧЕСКОМ АНАЛИЗЕ: КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ ПЛЮРАЛИЗМ

Автор рассматривает современные концептуальные подходы к историописанию. Внимание уделяет различению макро-, мезо- и микроуровней социального анализа, особенно исторической регионалистике.

Ключевые слова: историографический анализ, концептуальный плюрализм, традиция и инновация в истории, локальная история, макро- и мезоуровни исторического познания.

Yaroslava Vermenych

MACRO-, MESO-, MICRO APPROACHES IN THE HISTORIOGRAPHICAL ANALYSIS: CONCEPTUAL PLURALISM

The author examines the modern conceptual approach to history writing. Attention is given to distinguishing of macro-, meso- and micro-level social analysis, especially to the historical regionalism.

Key words: historiographical analysis, conceptual pluralism, tradition and innovation in the history, local history, macro- and meso-level of historical knowledge.